

В І Д Г У К
офіційного опонента **Тригуба Олександра Петровича**,
доктора історичних наук, професора,
професора кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики
Чорноморського національного університету імені Петра Могили
про дисертаційну роботу **Помазана Дмитра Юрійовича**
**«Особливості діяльності езотеричних таємних товариств на території
Західної Європи у другій половині XIX ст.»**,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності
032 «Історія та археологія», галузь знань 03 «Гуманітарні науки»
(Запоріжжя, 2023)

Діяльність езотеричних таємних товариств на території Західної Європи у XIX столітті є однією з найменш досліджених тем в українській історіографії. Саме період другої XIX ст. видався край сприятливим для розвитку та становлення багатьох популярних езотеричних товариств як у Західній Європі, так і на українських теренах, де достатньо масовими були масонські організації, які несли езотеричні ідеї. Одним із найяскравіших представників носія езотеричних знань була відома українська теософія Олена Блаватська. Таким чином, обрана тема набуває своєї актуальності не лише в регіональному – Західна Європа, а й у загальноєвропейському масштабі.

Наукова новизна дисертації полягає, насамперед, у тому, що автор представив власне бачення розвитку езотеричного руху на території Західної Європи, виділивши тему як самостійну наукову проблему, створивши у новітній історіографії нове комплексне дослідження історії езотеричного руху та його відображення у західноєвропейському суспільстві. Автором запропоновано власну класифікацію передумов, що вплинули на розгортання діяльності багатьох езотеричних організацій в означений період; встановлено кореляцію між структурними особливостями езотеричних таємних товариства і специфікою їх діяльності; простежено взаємозв'язок між окультною доктриною товариства та особливостями їх структури тощо.

Обґрунтованість результатів та висновків дисертаційної роботи забезпечується тим, що дисертант у своєму дослідженні спирався на загальнонаукові та міждисциплінарні методи дослідження. З метою досягнути поставлені мету та завдання Д.Ю. Помазан застосував широкий спектр засадничих принципів наукового пізнання – наукової об’єктивності, історизму, системності. Водночас автор застосовував комплекс загальнонаукових (емпіричний, аналітико-синтетичний, індуктивно-дедуктивний, проблемно-хронологічний, статистичний, логічний, соціологічний) і спеціальних історичних (історико-порівняльний, історико-типологічний, історико-генетичний, історико-біографічний) методів. Безумовно, що залучення такого широкого методологічного інструментарію дало змогу проаналізувати джерела та літературу з даної проблеми, а відтак – узагальнити отриману інформацію.

Слід відзначити, що рецензована дисертація виконувалася в рамках науково-дослідної теми кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Запорізького національного університету «Міжнародні відносини та політичний розвиток зарубіжних країн» (номер державної реєстрації: 0114U002651).

Враховуючи ступінь вивченості зазначеної проблеми, автор поставив метою своєї роботи дослідження специфіки діяльності езотеричних таємних товариств на території Західної Європи у XIX ст., для чого ним поставлені наступні завдання:

- 1) проаналізувати стан наукової розробки теми, окреслити джерельну базу та визначити теоретико-методологічні засади дослідження;
- 2) дослідити процес «Окультного відродження» і визначити його вплив на започаткування таємних езотеричних організацій у XIX ст. на території Англії та Франції;
- 3) встановити головні передумови активізації і збільшення кількості езотеричних таємних організацій на території Західної Європи в другій половині XIX ст.;

4) розглянути структурні особливості езотеричних організацій;

5) виявити особливості заснування, стратегії діяльності й розвитку езотеричних таємних товариств у різних країнах Західної Європи в другій половині XIX ст.;

6) визначити роль лідерів езотеричних товариств у розгортанні процесу «Окультичного відродження»;

7) виявити специфіку діяльності езотеричних таємних товариств на території Англії та Франції в XIX ст.

Аналіз дисертації, її основного змісту дозволяє зробити висновок, що в основному з поставленими завданнями Дмитро Юрійович справився успішно. Він ґрунтовно та критично проаналізувала наукову літературу зі своєї теми, що дозволило йому аргументувати свою тезу про недостатність наукового дослідження зазначеної проблеми та її концептуальні підходи до її вирішення були зовсім іншими. При цьому, в основі проаналізованої історіографічної бази лежать праці саме західноєвропейських дослідників, які не були опубліковані слов'янськими мовами.

Звертає на себе увагу джерельна база дисертації, що складається з різноманітних друкованих документів і матеріалів, які автор поділив на три групи: 1) опубліковані документи езотеричних організацій; 2) публікації авторитетних діячів езотеричного руху другої половини XIX ст.; 3) журнали езотеричної тематики, які мали значну популярність в означений період. Це, насамперед, збірники, що містять документальні матеріали з історії езотеричних організацій; роботи представників та активних діячів таємних товариства (Марконі де Негре, Еліфас Леві, Станісла де Гуайта й ін.), їхнє листування; езотеричні журнали, що часто були друкованими органами товариств і твори сучасників. Слід зазначити, що джерельна база дисертації цілком достатня для виконання поставлених завдань, хоча в ній є й певні упущення (наприклад, використання архівних документів бібліотек та архівів Західної Європи, де однозначно можна знайти подібного роду документи). Основні положення і висновки

дослідження здобувача базуються на об'єктивних історичних даних, які не викликають сумніву в їх достовірності.

Основне завдання офіційного опонента – визначити, що нового вніс дослідник в історичну науку, як він розв'язав конкретну поставлену проблему.

По-перше, дослідник створив перше у вітчизняній історіографії комплексне спеціальне дослідження, яке присвячене проблемі діяльності езотеричних таємних товариств на території Західної Європи у другій половині XIX ст. При цьому автор запропонував власну класифікацію передумов, що вплинули на розгортання діяльності багатьох езотеричних організацій в означений період.

По-друге. Автор розкрив зовнішні чинники, які впливали на розгортання діяльності езотеричних товариств, виділивши групи передумов, що сприяли цьому. До останніх дисертант відніс: релігійні чинники, наукові тенденції XIX ст., нові політичні ідеології, літературний напрям декадансу та фемінізм.

При цьому, авторське бачення факторів впливу заслуговує подальшого розгляду. Описані вище групи факторів не є новими у науковому дискурсі, утім принципи систематизації та концептуального відбору, якими керувався дисертант, доволі цікаві та мають потенціал для подальших досліджень.

По-третьє. Дослідник розглядає історію становлення та функціонування ключових окультних груп на території Франції під час періоду «Окультного відродження». Під час аналізу цієї теми особлива увага приділяється унікальним характеристикам цих груп.

Дисертантом було встановлено, що езотеричні доктрини, на яких базуються ієрархії езотеричних організацій, мали різне походження і не мали спільного коріння. Ці різниці в ідеологіях вплинули на особливості підготовки та цілі цих товариств, і це також вплинуло на процес інституалізації езотеричного руху, який досяг найвищого розвитку в другій

половині XIX ст.

Аналіз отриманих фактів дозволив змістовно виявити концептуальні особливості, які впливали на розгортання діяльності езотеричних товариств, в рамках хронологічних та територіальних меж. Врахування впливу ієрархічної моделі, сакральної концепції, ролі лідерів у процесі діяльності езотеричних організацій, що демонструє комплексність авторського погляду на проблему.

По-четверте. Дисертант розглянув особливості поширення та діяльності езотеричних організацій на території Британії, відзначивши спорідненість із французькими колегами, а також вплив на окультні групи в Британії Герметичної традиції. При цьому Герметична доктрина була більше символічним елементом і не впливала на структуру організацій.

Причини такої популярності окультних груп Д.Ю. Помазан пояснює двома факторами: впливом світоглядних мотивацій на багатьох індивідів та особливостями доктрин більшості цих організацій, які полягали у більш ліберальному ставленні до своїх послідовників.

По-п'яте. Цінність дисертаційного дослідження Д.Ю. Помазана полягає у можливостях практичного використання отриманих результатів. Зокрема, отримані результати дозволяють більш комплексно оцінити сучасні нетрадиційні форми релігії та надати більш коректну оцінку їх діяльності. Міждисциплінарний характер теми доповнює філософський дискурс і сприяє посиленню діалогу між різноманітними напрямками науки.

У контексті збільшення потенціалу інформаційно-комунікаційних технологій і спрощення поширення деструктивних ідей, дисертаційна робота Д.Ю. Помазана може збагатити потенціал можливостей, для більш ефективного відокремлювання небезпечних сект від езотеричних товариств.

Таким чином, певна частина одержаних результатів є новими, що свідчить про особистий внесок здобувача в історичну науку. Одержані дисертантом результати є важливими, значущими і можуть знайти

застосування у подальших наукових пошуках з метою вивчення історії Західної Європи. Практичне значення дисертації полягає в тому, що конкретний фактичний матеріал, її основні положення та результати, методологічні підходи можуть бути використані при написанні узагальнюючих праць з історії західноєвропейських країн, історії релігії, релігієзнавства, підготовці спецкурсів, при написанні курсових і дипломних робіт. Крім того, слід відзначити, що дисертація написана хорошою українською літературною мовою, хоча інколи в ній трапляються помилки.

Зауваження опонента зводяться в основному до побажань чи визначення дискусійних моментів та окремих недоліків:

1. Викликає питання коректність назви дослідження та її синхронізація з територіальними межами та основними результатами. У назві дисертації зазначена географічна локалізація у межах Західної Європи. Втім у дисертаційній роботі територіальні кордони обмежені тільки територією Британії та Франції. Хоча територіально регіон Західної Європи XIX ст. набагато більше.

2. У дисертаційній роботі здобувач спирається винятково на сучасну історіографію. Проте, значний корпус історіографії першої половини XX ст. не розглядається зовсім. Хоча спроби академічного дослідження розпочались ще у XIX ст. Тому історіографічний аналіз можна вважати неповним.

3. Авторська класифікація чинників впливу на активізацію діяльності езотеричних таємних товариств хоч і має переваги, але носить доволі загальний характер. На наш погляд, чинників, які впливали на розгортання діяльності товариств, набагато більше. Зокрема, «світоглядні» чинники, які розглядає автор, можуть бути доповнені художнім мистецтвом, що ілюструє різноманітні містичні сюжети.

4. У третьому розділі дисертації, де розглядається діяльність езотеричних товариств на території Франції, здобувач приділив багато

уваги організаціям, які не мали відношення до хронологічних меж дослідження. Зокрема, доволі розгорнуто висвітлено рух Розенкрейцерів у Тулузі та діяльність інших езотеричних організацій. На нашу думку, ця увага є недоцільною в контексті наявності значної кількості товариств в означений період.

5. Також у дисертації доречними б виглядали додатки, які б містили таблиці (наприклад, кількість членів організацій у динаміці), схеми, які б відображали структуру організацій, фотографії лідерів і провідних діячів, які б наочно показали сутність предмету дослідження.

Однак, зазначені зауваження щодо недоліків, упущень носять частковий характер, вони аж ніяк не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації. Дослідження **«Особливості діяльності езотеричних таємних товариств на території Західної Європи у другій половині XIX ст.»** є завершеною працею, в якій одержані науково обґрунтовані результати про історичний розвиток езотеричних таємних товариств на території Західної Європи другої половини 19 ст., їх взаємозв'язків, ідеї та соціально-економічне, політичне та духовне підґрунтя. Основний зміст дисертації викладено у 13 наукових статтях, у т.ч. 1 – у виданнях, що входять на наукометричних баз Scopus і Web of Science і 5 – у виданнях включених до Переліку наукових фахових видань України.

Дисертація виконана на високому науково-теоретичному рівні, основні її положення є новими й науково обґрунтованими, які у сукупності розв'язують важливу наукову проблему, що має суттєве значення для історичної науки і може знайти застосування у науковій і викладацькій діяльності вищих навчальних закладів, просвітницькій роботі, законотворчій діяльності.

Дисертаційна робота **«Особливості діяльності езотеричних таємних товариств на території Західної Європи у другій половині XIX ст.»** відповідає вимогам пунктів 6, 7, 8, 9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої

ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 341 від 21.03.2022 р.), а її автор – **Помазан Дмитро Юрійович** – заслуговує на присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності 032 «Історія та археологія».

Офіційний опонент –

доктор історичних наук,
професор, професор кафедри
міжнародних відносин
та зовнішньої політики
Чорноморського національного
університету імені Петра Могили

Олександр ТРИГУБ

24.01.2024 р.

